

ੴ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

93

ਪਿਆਨ

ਭਾਗ - ੨

‘ਖੜੀ’

ਧਿਆਨ

ਭਾਗ-2

ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ —

ਭੁਲ	ਯਾ	ਯਾਦ
ਕੁਸੰਗਤ	ਯਾ	ਸੰਗਤ
ਮਨਮੁਖਤਾ	ਯਾ	ਗੁਰਮੁਖਤਾ
ਦੁਖ	ਯਾ	ਸੁਖ
ਨਰਕ	ਯਾ	ਸੁਰਗ

ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਾ (crucial point) ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਅਥਵਾ ਧਿਆਨ (consciousness) ਹੀ ਹੈ ।

ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ 'ਧਿਆਨ' ਅਥਵਾ ਚੇਤਨਤਾ (consciousness) 'ਮਾਇਕੀ ਭਰਮ' ਨਾਲ ਸੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ 'ਮਨਮੁਖ' ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਲਾਹੀ ਮੰਡਲ ਨੂੰ 'ਭੁਲ' ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ — ਪਰ ਜੇ ਸਾਡਾ 'ਧਿਆਨ' ਅਥਵਾ ਚੇਤਨਤਾ ਆਤਮਿਕ ਸੰਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ ਚੇਤਨਤਾ (Divine consciousness) ਦਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਦੈਵੀ ਚੇਤਨਤਾ (Divine consciousness) ਅਥਵਾ 'ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ' ਨੇ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਯਾ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਅਥਵਾ 'ਚੰਗੀ' ਯਾ 'ਮਾੜੀ' ਸੰਗਤ ਦਾ —

ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ
ਸੇਧ ਦੇਣੀ ਹੈ
ਚਿੰਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ
ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਹੈ
ਊਂਦਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ।

ਸੁਭ ਚਿੰਤਨ ਗੋਬਿੰਦ ਰਮਣ ਨਿਰਮਲ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੫੯)

ਸਤਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧਿ ਹੋਈ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੮੧)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਨਾਨਕ ਬੁਧਿ ਪਾਈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਆਧਾਰੇ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੮੮)

ਦੁਰਮਤਿ ਮੈਲੁ ਗਈ ਸਭ ਨੀਕਲਿ

ਸਤਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਬੁਧਿ ਪਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੮੮੯)

ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ 'ਜੋਤ' ਅਥਵਾ 'ਸਬਦ' ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਿਆਨ (spiritual knowledge) ਨੂੰ 'ਅਨੁਭਵ' (intuition) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

'ਅਨੁਭਵ' (intuition) ਸਾਨੂੰ ਅਨੰਤ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ।

ਦਿਮਾਰੀ ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਸੀਮਤ 'ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ' ਦੀ ਹੀ ਸੋਝੀ ਯਾ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੇ 'ਗਿਆਨ' —

ਅਨੁਭਵੀ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ

ਦਿਮਾਰੀ ਮਾਇਕੀ ਗਿਆਨ

ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਅਥਵਾ 'ਧਿਆਨ' ਦੀ ਡੋਰੀ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਜੇਕਰ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਦੀ ਡੋਰੀ ਯਾ 'ਧਿਆਨ' ਦੈਵੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇ ਅਥਵਾ ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਤਸੰਗਤ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਚੇਤਨਤਾ' ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਦੀ ਡੋਰੀ ਯਾ ਧਿਆਨ ਮਾਇਕੀ ਭਰਮ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਅਥਵਾ ਨੀਵੀਂ ਸੰਗਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਵ ਮਨਮੁਖ, ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਕਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੀਵ ਦੀ —

'ਚੇਤਨਤਾ'   ਅਥਵਾ   'ਧਿਆਨ'

ਅਤੇ

'ਮੇਲ'   ਅਥਵਾ   'ਸੰਗਤ'

ਦਾ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ।

ਹਰ ਇਕ ਕਰਮ (action) ਦੀ ਪੂਰਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲਈ ਚੇਤਨਤਾ ਅਥਵਾ ਧਿਆਨ (attention) ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

ਇਕੁ ਮਨੁ ਇਕੁ ਵਰਤਦਾ ਜਿਤੁ ਲਗੈ ਸੇ ਥਾਇ ਪਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੩੦੩)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸੰਗ’ ਯਾਂ ‘ਸੰਗਤ’ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਲਾਭ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਅਥਵਾ ‘ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ’ ਲਈ ਭੀ ‘ਚੇਤਨਤਾ’ ਅਥਵਾ ‘ਧਿਆਨ’ ਦੀ ਅਤੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਯਾ ਚੀਜ਼ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਯਾ ਮੇਲ (communion) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ‘ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ’ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਥਵਾ ਉਸ ਦਾ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਲੈਂਦੇ-ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਯਾ ਗੱਲ ਵੱਲ ਸਾਡੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾ ਹੋਵੇ — ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਖੁੱਭਦਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਅਸਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ, ਸੰਗਤ, ਸਾਂਝ ਅਥਵਾ ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ।

ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ —

ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰੇਡੀਓ (radio) ਯਾ ਟੈਪ ਰਿਕਾਰਡਰ (tape recorder) ਰਾਹੀਂ ਕੀਰਤਨ ਯਾ ਪਾਠ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਮੌਬਰ ਆਪਣੇ ਘਰੋਗੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹਨ ਯਾ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਪਾਠ ਯਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਹੋਰ ‘ਅਨੇਕ ਚਿੰਤਨ’ ਵਿਚ ਲਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ।

ਆਮ ਸੰਗਤ ਦੀ ਭੀ ਇਹੋ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਨ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ ।

ਜਦ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਯਾ ‘ਧਿਆਨ’ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਥਵਾ ਸਿਮਰਨ ਵੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਾਡਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਆਤਮਿਕ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ‘ਸੰਗ’ ਯਾਂ ‘ਮੇਲ’ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਇਲਾਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ‘ਸੰਗਤ’ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ‘ਪਾਰਸ-ਕਲਾ’ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਪੜੀਐ ਗੁਨੀਐ ਨਾਮੁ ਸਭ ਸੁਨੀਐ ਅਨਭਉ ਭਾਉ ਨ ਦਰਸੈ ॥

ਲੋਹਾ ਕੰਚਨੁ ਹਿਰਨ ਹੋਇ ਕੈਸੈ ਜਉ ਪਾਰਸਹਿ ਨ ਪਰਸੈ ॥ (ਪੰਨਾ-੯੨੩)

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ‘ਚੇਤਨਤਾ’ ਯਾ ‘ਧਿਆਨ’ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਜੋ ਕੁਝ ਭੀ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ — ਸਭ ‘ਬੇ ਧਿਆਨੇ’—‘ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ’ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਯਾ ਸਤ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ, ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਲਾਹੇ ਤੋਂ ਭੀ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨਾਲੋਂ ਅਜ ਕਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ —

ਧਰਮ

ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ

ਧਰਮ ਮੰਦਰ

ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ

ਸਤਸੰਗ-ਸਮਾਗਮ

ਪਾਠ

ਪੂਜਾ

ਕੀਰਤਨ

ਜਪ

ਤਪ

ਕਰਮ-ਕ੍ਰਿਆ

ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭੀ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੀ
ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਿੱਘਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪੰਡਿਤ ਪੜਹਿ ਸਾਦੁ ਨ ਪਾਵਹਿ ॥

ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਮਾਇਆ ਮਨੁ ਭਰਮਾਵਹਿ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੬)

ਰਹਤ ਅਵਰ ਕਛੁ ਅਵਰ ਕਮਾਵਤ ॥

ਮਨਿ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮੁਖਹੁ ਗੰਢ ਲਾਵਤ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੯੯)

ਪੜੇ ਸੁਨੇ ਕਿਆ ਹੋਈ ॥

ਜਉ ਸਹਜ ਨ ਮਿਲਿਓ ਸੋਈ ॥

(ਪੰਨਾ-੬੫੫)

ਹਿ੍ਦੈ ਕਪਟੁ ਮੁਖ ਗਿਆਨੀ ॥

ਝੂਠੇ ਕਹਾ ਬਿਲੋਵਸਿ ਪਾਨੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੬੫੬)

ਅਖੀ ਤ ਮੀਟਹਿ ਨਾਕ ਪਕੜਹਿ ਠਗਣ ਕਉ ਸੰਸਾਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੬੬੨)

ਚੇਤੰਨਤਾ ਅਥਵਾ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ 'ਨਿਰਜੀਵ' ਮਾਦਾ ਚੀਜ਼ਾਂ
(matter) ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਮਾਨਸਿਕ
ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸੜ੍ਹਾ ਤੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ, ਸੰਗਤ, ਸਾਂਝ ਅਥਵਾ ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ
ਹੋ ਸਕਦੀ ।

ਮਿਲਿਐ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਮਿਲੈ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਜੇ ਹੋਇ ॥

ਅੰਤਰ ਆਤਮੈ ਜੋ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਕਹੀਐ ਸੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੯੧)

ਜੇ ਦਿਲਿ ਮਿਲਿਆ ਸੁ ਮਿਲਿ ਰਹਿਆ ਮਿਲਿਆ ਕਹੀਐ ਰੇ ਸੋਈ ॥
 ਜੇ ਬਹੁਤੇਰਾ ਲੋਚੀਐ ਬਾਤਿ ਮੇਲੁ ਨ ਹੋਈ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੨੫)

ਇਨਸਾਨ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ 'ਚੇਤਨਤਾ' ਦਾ ਹੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਚੇਤਨਤਾ (consciousness) ਅਤੀ ਤੀਬਣ, ਤੀਬਰ, ਸੂਬਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ (subtle feelings) ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਉੱਚੀਆਂ-ਸੁੱਚੀਆਂ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਰੰਗ-ਰਸ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਪਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ 'ਚੇਤਨਤਾ' ਮੋਟੀ-ਠੁੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੂਬਮ ਆਤਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ 'ਗ੍ਰਹਿਣ' ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ।

ਸਾਡੀ ਦਿਲਚਸਪੀ (interest) ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦਾ 'ਧਿਆਨ' ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਮਨ ਇਲਾਹੀ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਈਕੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਤ ਹੋ ਚਕਿਆ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਚੇਤਨਤਾ ਤੋਂ ਬਗੂਰ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਰਗੀ ਠੱਲ੍ਹੀ ਹੋ ਚਕੀ ਹੈ ।

ਜੋ ਨ ਸਨਹਿ ਜਸ ਪਰਮਾਨੰਦਾ ॥

ਪਸ ਪੰਖੀ ਤਿੰਗਦ ਜੋਨਿ ਤੇ ਮੰਦਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੮੮)

ਕਰਤਤਿ ਪਸ ਕੀ ਮਾਨਸ ਜਾਤਿ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੬੭)

ਬਿਨੁ ਸੰਗਤੀ ਸਭਿ ਐਸੇ ਰਹਹਿ ਜੈਸੇ ਪਸ ਛੋਰ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੩੨)

ਜਿਹਵਾ ਇੰਦੀ ਸਾਦਿ ਲੋਭਾਨਾ ॥

(੨੧੩-੮੦੩)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੋਤਿ ਮਨ ਬਿਖ ਪੀਵੈ ਪਾਇਆ ਕਾ ਜੇਵਾਨਾ ॥

ਬਿਵਤ ਨ ਖਿਟਈ ਗਰੰਭ ਨ ਬੜੈ ਪਸਆ ਖਾਹਿ ਸਮਾਨਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੦੧੩)

ਸਾਧਬੰਗਤਿ ਕਬਹ ਨਵੀ ਭੀਨੀ ਰਜ਼ਿਓ ਧੰਨੈ ਝਨ ॥

ਸੁਆਨੂ ਸ਼ਬਦ ਬਾਇਸ ਜਿਵੈ ਭਟਕਤ ਚਾਲਿਓ ਉਠਿ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੦੫)

ਮਨਮਖਿ ਅੰਧਲੇ ਗਰਮਤਿ ਨ ਬਾਈ ॥

ਪਸ ਬਣੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨ ਜਾਈ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੮੦)

ਮਨਸ਼ ਵਿਣ ਨਾਹੈ ਕਤਿਆਰ ਹਿਬਹਿ ਬੇਡਾਲਿਆ ॥

ਪਸ ਮਾਣਸ ਚੰਮਿ ਪਲੇਟੇ ਅੰਦਰਹ ਕਾਲਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨੬੪)

ਸਾਡੀ 'ਪਸੂ ਬਿਰਤੀ' ਯਾ ਨੀਵੀਂ 'ਚੇਤਨਤਾ' ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਅਥਵਾ ਉਚੇਰਾ, ਚੰਗੇਰਾ ਅਤੇ 'ਆਤਮ-ਪ੍ਰਾਇਣ' ਕਰਨ ਲਈ — ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕੋ-ਇਕ ਸਾਧਨ ਅਥਵਾ ਜੁਗਤੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ —

'ਸਤ ਸੰਗਤ' ਅਥਵਾ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ' ।

ਸਾਧੂ ਕੈ ਸੰਗਿ ਪਾਪ ਪਲਾਇਨ ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਨ ਗਾਇਨ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੨੧)

ਜੋ ਜੋ ਜਪੈ ਤਿਸ ਕੀ ਗਤਿ ਹੋਇ ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਪਾਵੈ ਜਨੁ ਕੋਇ ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਅੰਤਰਿ ਉਰ ਧਾਰੈ ॥

ਪਸੂ ਪ੍ਰੇਤ ਮੁਘਦ ਪਾਥਰ ਕਉ ਤਾਰੈ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੨੪)

ਕਰਿ ਕਰਿ ਹਾਰਿਓ ਅਨਿਕ ਬਹੁ ਭਾਤੀ ਛੋਡਹਿ ਕਤਹੂੰ ਨਾਹੀ ॥

ਏਕ ਬਾਤ ਸੁਨਿ ਤਾਕੀ ਓਟਾ ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਟਿ ਜਾਹੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੦੬)

ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਹਰਿ ਭਜਹੁ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਪਰੀਤਿ ॥

ਨਾਨਕ ਦੁਰਮਤਿ ਛੁਟਿ ਗਈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਬਸੇ ਚੀਤਿ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੯੭)

ਆਨ ਉਪਾਉ ਨ ਕੋਊ ਸੂਝੈ ਹਰਿ ਦਾਸਾ ਸਰਣੀ ਪਰਿ ਰਹਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨੦੩)

ਜਿਉ ਛੁਹਿ ਪਾਰਸ ਮਨੂਰ ਭਏ ਕੰਚਨ ਤਿਉ ਪਤਿਤ ਜਨ

ਮਿਲਿ ਸੰਗਤੀ ਸੁਧ ਹੋਵਤ ਗੁਰਮਤੀ ਸੁਧ ਹਾਧੋ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨੯੭)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲੁ ਸਾਧਸੰਗੁ ਪਸੂ ਪਰੇਤ ਪਤਿਤ ਨਿਸਤਾਰੇ । (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧੬/੨)

ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਉਤੇ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਨੂੰ 'ਧਿਆਨ' ਅਥਵਾ 'ਸੁਰਤੀ-ਬਿਰਤੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਡੀ ਮਾਇਕੀ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਅਥਵਾ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲਈ 'ਧਿਆਨ' ਅਤੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਛੂੰਘਾ ਇਕ-ਸੂਈ, ਇਕਾਗਰ, ਤੀਖਣ ਧਿਆਨ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਲਾਵਾਂਗੇ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਾਰਜ ਸੋਹਣਾ, ਕਾਮਯਾਬ ਅਤੇ ਲਾਭਵੰਦ ਹੋਵੇਗਾ ।

'ਧਿਆਨ' ਦਿਤੇ ਬਗੈਰ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਵਿਉਂਤ, ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ।

ਉਪਰੋਕਤੇ ਜਿਹੇ ਮਨ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜ —

ਅਧੂਰੇ

ਗਲਤ

ਲਾਭਹੀਣ
ਹਾਨੀਕਾਰਕ
ਦੁਖਦਾਈ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਧਿਆਨ' ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਠ, ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਿਆ ਭੀ —
ਛੋਕੇ

ਰਸ-ਹੀਣ

ਭਾਵਨਾ-ਹੀਣ

ਲਾਭ-ਹੀਣ

ਮੁਰਦਾ ਸਾਧਨ

ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਬੇ-ਧਿਆਨੀ
ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣਾ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਕਿ 'ਧਿਆਨ' ਤੋਂ ਬਗੈਰ
ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਿਆ ਭੀ ਨਿਸਫਲ ਹਨ ।

ਜਿਨ ਕਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਰਿਦੈ ਹਰਿ ਨਾਹੀ ਤਿਨ ਕੂਰੇ ਗਾਢਨ ਗਾਢੇ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੨੧)
ਜੋ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਸਾਕਤ ਕਾਮਨਾ ਅਰਥਿ ਦੁਰਗੰਧ ਸਰੇਵਦੇ
ਸੋ ਨਿਹਫਲ ਸਭੁ ਅਗਿਆਨੁ ॥੨॥

ਜਿਸ ਨੋ ਪਰਤੀਤਿ ਹੋਵੈ ਤਿਸ ਕਾ ਗਾਵਿਆ ਥਾਇ ਪਵੈ
ਸੋ ਪਾਵੈ ਦਰਗਹ ਮਾਨੁ ॥
ਜੋ ਬਿਨੁ ਪਰਤੀਤੀ ਕਪਟੀ ਕੂੜੀ ਕੂੜੀ ਅਖੀ ਮੀਟਦੇ
ਉਨ ਕਾ ਉਤਰਿ ਜਾਇਗਾ ਝੂਠ ਗੁਮਾਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੩੪)

ਕਿਆ ਉਜੂ ਪਾਕੁ ਕੀਆ ਮੁਹੁ ਧੋਇਆ ਕਿਆ ਮਸੀਤਿ ਸਿਰੁ ਲਾਇਆ ॥
ਜਉ ਦਿਲ ਮਹਿ ਕਪਟੁ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰਹੁ
ਕਿਆ ਹਜ ਕਾਬੈ ਜਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੫੦)

ਟੈਲੀਫੋਨ (telephone) ਰਾਹੀਂ ਗੱਲ ਕਰਨ, ਅਥਵਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਕਰਨ ਲਈ
ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨੰਬਰ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਨੰਬਰ ਨਾ ਮਿਲੇ ਯਾ
ਰਿਸੀਵਰ (receiver) ਨਾ ਚੁਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ —

ਗੱਲ-ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ
ਸੰਗ ਅਥਵਾ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ

ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ
ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ
ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਐਨ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਪਾਠ-ਪੂਜਾ, ਭਜਨ-ਬੰਦਰਗੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਡਾ ਮਨ
ਅਥਵਾ ਧਿਆਨ 'ਸਾਵਧਾਨ ਏਕਾਗਰ ਚੀਤ' ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵ
ਛੁੱਘੇ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ
ਪਾਰਸ-ਕਲਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੀ ।

ਤਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਤਾਕੀਦੀ ਹੁਕਮ ਹੈ —

ਇਕ ਮਨਿ ਏਕੁ ਧਿਆਈਐ ਮਨ ਕੀ ਲਾਹਿ ਭਰਾਂਤਿ ॥ (ਪੰਨਾ-੪੨)

ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਹੁ ਸੰਤ ਮੀਤ ॥

ਸਾਵਧਾਨ ਏਕਾਗਰ ਚੀਤ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੯੫)

ਏ ਮਨ ਹਰਿ ਜੀ ਧਿਆਇ ਤੂ

ਇਕ ਮਨਿ ਇਕ ਚਿਤਿ ਭਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-੬੫੩)

ਇਕ ਚਿਤਿ ਇਕ ਮਨਿ ਧਿਆਇ ਸੁਆਮੀ

ਲਾਇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-੮੪੫)

ਨਾਨਕ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਜੋ ਮਨਿ ਚਿਤਿ ਕਰੇ

ਤਿਸੁ ਜਮਕੰਕਰੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-੫੧੫)

ਮਨ ਬਚ ਕਰਮ ਅਗਾਧੇ ਕਰਤਾ

ਤਿਸੁ ਨਾਹੀ ਕਦੇ ਸਜਾਈ ਹੋ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੦੨੧)

ਇਕ ਮਨ ਇਕੁ ਅਗਾਧਣਾ

ਗੁਰਮਤਿ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੁਹੇਲੇ ॥ (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੫/੬)

ਕੁਰਬਾਣੀ ਤਿਨ੍ਹਾ ਗੁਰਸਿਖਾਂ

ਹੋਇ ਇਕ ਮਨਿ ਗੁਰ ਜਾਪੁ ਜਪੰਦੇ । (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧੨/੨)

'ਧਿਆਨ' ਅਥਵਾ ਇਕਾਗਰਤਾ ਲਈ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਬਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ
ਇਉਂ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ —

ਇਹੁ ਮਨੂਆ ਖਿਨੁ ਨ ਟਿਕੈ ਬਹੁ ਰੰਗੀ

ਦਹ ਦਹ ਦਿਸਿ ਚਲਿ ਚਲਿ ਹਾਢੇ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੨੧)

ਰਹਤ ਅਵਰ ਕਛੁ ਅਵਰ ਕਮਾਵਤ ॥

ਮਨਿ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮੁਖਹੁ ਰੰਢ ਲਾਵਤ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੯੯)

ਜਿਨ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੮੮)

ਹਮਰੈ ਜੀਇ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਹੋਤ ਹੈ

ਹਮ ਕਰਮਹੀਣ ਕੂੜਿਆਗੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੫੨੮)

ਕਬਹੂ ਜੀਅੜਾ ਉਭਿ ਚੜਤੁ ਹੈ ਕਬਹੂ ਜਾਇ ਪਇਆਲੇ ॥

ਲੋਭੀ ਜੀਅੜਾ ਬਿਰੁ ਨ ਰਹਤੁ ਹੈ ਚਾਰੇ ਕੁੰਡਾ ਭਾਲੇ ॥

(ਪੰਨਾ-੮੨੯)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਅਮਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਸਾਡਾ
ਆਪਣਾ 'ਮਾਇਕੀ ਜੀਵਨ' ਹੀ ਹੈ ।

ਜੀਵ ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸੌਮੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ
'ਭੁਲ ਕੇ' ਅਥਵਾ 'ਵਿਛੜ ਕੇ' ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੀ ਦਲ-ਦਲ ਵਿਚ
ਖੁਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਥਵਾ ਦੂਜੇ ਭਾਉ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੈ ।

ਹਰਿ ਸਾਜਨੁ ਪੁਰਖੁ ਵਿਸਾਰਿ ਕੈ ਲਗੀ ਮਾਇਆ ਧੋਹੁ ॥

ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਨ ਸੰਗਿ ਧਨਾ ਹਰਿ ਅਵਿਨਾਸੀ ਓਹੁ ॥

ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੂਠੇ ਧੰਧੇ ਮੋਹੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੩)

ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਨਾਟ ਬਾਜੀ ਪਾਈ ॥

ਮਨਮੁਖ ਅੰਧ ਰਹੇ ਲਪਟਾਈ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੩੦)

ਨਾਥ ਕਛੂਅ ਨ ਜਾਨਉ ॥

ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਕੈ ਹਾਥਿ ਬਿਕਾਨਉ ॥.....

ਇਨ ਪੰਚਨ ਮੇਰੋ ਮਨੁ ਜੁ ਬਿਗਾਰਿਓ ॥

ਪਲੁ ਪਲੁ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇ ਅੰਤਰੁ ਪਾਰਿਓ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੧੦)

ਅਨਿਕ ਜਨਮ ਬੀਤੀਅਨ ਭਰਮਾਈ ॥

ਘਰਿ ਵਾਸ੍ਰੁ ਨ ਦੇਵੈ ਦੁਤਰ ਮਾਈ ॥੩॥

ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ਪਾਈ ॥

ਕਿਸੁ ਦੇਸੁ ਨ ਦੀਜੈ ਕਿਰਤੁ ਭਵਾਈ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੪੫)

ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਤਨੇ ਗਲਤਾਨ ਹੋਏ ਹੋਏ
ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ 'ਜੀਵਨ' ਹੀ 'ਮਾਇਆ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਡੇ —

ਖਿਆਲ

ਕਲਪਨਾ

ਸੋਚ

ਰੀਝਾਂ

ਆਸਾਂ

ਪਿਆਰ
 ਭਾਵਨਾ
 ਨਿਸਚਾ
 ਸ਼ਰਧਾ
 ਸੰਗਤ
 ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ
 ਕਰਮ
 ਧਰਮ
 ਘਾਲਣਾ

ਅਥਵਾ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੀ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੀ 'ਗੂੜੀ ਰੰਗਤ' ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ,
ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਾਡੀ —

ਚੇਤਨਤਾ
 ਧਿਆਨ
 ਸੁਰਤੀ
 ਬਿਰਤੀ
 ਲਿਵ

ਇਸ ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਅਚੇਤ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ, ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਐਸੀ
'ਖੁੱਭੀ-ਚੁੱਭੀ' ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡਾ 'ਧਿਆਨ' ਜਾਣਾ
ਅਸੰਭਵ ਹੈ ।

ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ ਦੀ —

ਚੇਤਨਤਾ
 ਧਿਆਲ
 ਧਿਆਨ
 ਰੰਗਤ
 ਵਿਸ਼ਵਾਸ
 ਬਿਰਤੀ
 ਲਿਵ

ਪਿਛਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ, ਮਾਇਆ ਦੀ —

ਸੰਗਤ ਕਰਨ
 ਧਿਆਲ ਕਰਨ

ਯਾਦ ਕਰਨ
ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ
ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ

ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਹੈ ਤੇ ਇਤਨੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਕੀ ਚੇਤਨਤਾ (materialistic consciousness) ਦੁਆਰਾ 'ਮਾਇਆ' ਹੀ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ-ਰੂਪ ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ 'ਮਾਇਕੀ ਜੀਵਨ' ਵਿਚ ਹੀ ਅਸੀਂ —

ਜੰਮਦੇ
ਜੀਊਂਦੇ
ਵਿਚਰਦੇ
ਕਰਮ ਕਰਦੇ
ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤਦੇ
ਮਰਦੇ
ਜਮਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈਂਦੇ ਅਤੇ
ਫਿਰ ਜੰਮਦੇ ਹਾਂ ।

ਤ੍ਰਉਦਸੀ ਤੀਨਿ ਤਾਪ ਸੰਸਾਰ ॥

ਆਵਤ ਜਾਤ ਨਰਕ ਅਵਤਾਰ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੯੯)

ਹਰਿ ਬਿਸਰਿਐ ਕਿਉ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ਨਾ ਮਨੁ ਰੰਜੀਐ ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਛੋਡਿ ਅਨ ਲਾਗੈ ਨਰਕ ਸਮੰਜੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੦੮)

ਜਮਿ ਜਮਿ ਮਰੈ ਮਰੈ ਫਿਰਿ ਜੰਮੈ ॥

ਬਹੁਤੁ ਸਜਾਇ ਪਇਆ ਦੇਸਿ ਲੰਮੈ ॥

ਜਿਨਿ ਕੀਤਾ ਤਿਸੈ ਨ ਜਾਣੀ ਅੰਧਾ ਤਾ ਦੁਖੁ ਸਹੈ ਪਰਾਣੀਆ ॥ (ਪੰ.-੧੦੨੦)

ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਬਹੁ ਭਰਮਿਆ ॥

ਕਿਰਤ ਰੇਖ ਕਰਿ ਕਰਮਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੯੩)

ਜੇਕਰ ਇਨਸਾਨੀ 'ਜੀਵਨ' ਨੂੰ 'ਮਾਇਕੀ ਰੰਗਤ' ਚਾੜ੍ਹਨ ਅਥਵਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਸੰਗ ਅਥਵਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ 'ਮਾਇਕੀ ਜੀਵਨ' ਨੂੰ 'ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ' ਵਿਚ ਬਦਲਣ, ਢਾਲਣ ਅਥਵਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਅਥਵਾ 'ਸਤਸੰਗਤ' ਕਰਨੀ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

ਇਹ 'ਊਲਟੀ ਖੇਲ' ਅਥਵਾ ਆਤਮਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੀ ਲਮੇਰੀ ਅਤੇ ਕਠਿਨ 'ਪ੍ਰਿਮ ਖੇਲ' ਹੈ ਜੋ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨੀ ਨਾਲ ਸੌਖੀ ਤੇ ਸ਼ੀਘਰ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਖਿਨਹੂੰ ਕਿਰਪਾ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਲਾਇਓ ॥ (ਪੰਨਾ-੪੦੯)

ਪਿਛਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੀਵੇਂ ਖਿਆਲ ਯਾ ਚੀਜ਼ ਵੱਲ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨ ਦਾ ਰੁਖ ਯਾ 'ਧਿਆਨ' ਫੌਰਨ ਉਚੇਰੇ-ਚੰਗੇ ਰੁਖ ਵੱਲ ਮੌਜ਼ਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮਲੀਨ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਡਾ ਮਨ ਅਤਿ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਮਨ ਦੇ ਰੁਖ ਅਥਵਾ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਉਚੇਰੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਮੌਜ਼ਨਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਹੈ ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਾਹ ਅਥਵਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਓਟ ਅਥਵਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਸਾਡਾ ਮਨ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਕਾਬੂ ਕਰਨ (control) ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੈਵੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਥਵਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਓਟ ਅਥਵਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਨ ਕਤਹੂੰ ਧਾਵੈ ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਅਸਥਿਤਿ ਮਨੁ ਪਾਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੨੧)

ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਸੰਤਨ ਸਰਣਾਗਤੀ ਜਿਨ ਮਨੁ ਵਸਿ ਕੀਨਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੮੧੫)

ਮਨੂਆ ਚਲੈ ਚਲੈ ਬਹੁ ਬਹੁ ਬਿਧਿ

ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਵਸਗਤਿ ਕਰਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨੯੪)

ਮਨੁ ਅਸਾਧੁ ਨ ਸਾਧੀਐ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲੁ ਸਾਧਿ ਸਧਾਇਆ ।

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਮਨ ਵਸਿ ਆਇਆ ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੨੯/੯)

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹੀਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਮਾਇਕੀ ਫੁਰਨੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਪਰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮਨ ਉਤੇ ਮਾਇਆ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹੀ ਹਾਲ ।

ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ' ਅਥਵਾ 'ਸਤ ਸੰਗਤ' ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਕੀਦੀ ਪੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ -

ਸੁਣਿ ਸਾਜਨ ਮੇਰੇ ਮੀਤ ਪਿਆਰੇ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੦੩)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਖਿਨ ਮਾਹਿ ਉਧਾਰੇ ॥

ਕੋਟਿ ਬਿਘਨ ਹਿਰੇ ਖਿਨ ਮਾਹਿ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੯੫)

ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸਾਧਸੰਗਿ ਸੁਨਾਹਿ ॥

ਜੀਤਿ ਜਨਮੁ ਇਹੁ ਰਤਨੁ ਅਮੇਲਕੁ

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਜਪਿ ਇਕ ਖਿਨਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੧੦)

ਮਹਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਾਧ ਕਾ ਸੰਗੁ ॥

ਜਿਸੁ ਭੇਟਤ ਲਾਗੈ ਪ੍ਰਭੁ ਰੰਗੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੩੯੩)

ਨਾਨਕ ਪਤਿਤ ਪਵਿਤ ਮਿਲਿ ਸੰਗਤਿ

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਛੈ ਛੁਕਟੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੨੮)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹੁ ਪੂਰਨ ਹੋਵੈ ਘਾਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੬੧੨)

ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ 'ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ' (gravity) ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਜਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਦਾਲੇ-ਪੁਦਾਲੇ ਕਈਆਂ ਮੀਲਾਂ ਤਾਈਂ ਇਹ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਅਨੰਤ ਪੁਲਾੜ (space) ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਖੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਅਨੰਤ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ 'ਧਰਤੀ' ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ 'ਗ੍ਰਹਿ' ਅਤੇ 'ਉਪ ਗ੍ਰਹਿ' ਯਾ ਸਤਾਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਭੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਰਜੇ ਦੀ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਭੀ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕਾਂ ਨੇ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ 'ਚੰਦ੍ਰ ਗ੍ਰਹਿ' ਵਿਚ ਭੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਭੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ (centre) ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਐਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ 'ਮਨ' ਭੀ ਭਰਮ-ਮਈ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਗਿ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਸ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪਲਚ-ਪਲਚ ਕੇ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਦੀ ਝੂਠੈ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੩)

ਮੰਦਾ ਚਿਤਵਤ ਚਿਤਵਤ ਪਚਿਆ

ਜਿਨਿ ਰਚਿਆ ਤਿਨਿ ਦੀਨਾ ਧਾਕੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੮੨੫)

‘ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ’ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਨੂੰ ਬੁੱਝ-ਸੀਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ‘ਸਤ ਸੰਗਤ’ ਅਥਵਾ ‘ਸਾਧ ਸੰਗਤ’ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਮਾਇਕੀ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ‘ਨਿਜ ਘਰ’, ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਦੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਆਤਮਿਕ ਦੇਸ਼ ਅਥਵਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਸਚਖੰਡ ਵੱਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦਾ ਰੁਖ ਮੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਐਥੇ ਨੁਕਤੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ‘ਧਿਆਨ’ ਨੂੰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਕਲਾ (inspiration) ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ ਇਕਾਗਰ ਕਰਕੇ ਮਾਇਕੀ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜਦ ਭੀ ਸਾਡਾ ਮਨ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਇਕੀ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਸਾਡੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਮਾਇਕੀ ‘ਅਗਨ ਸੋਕ ਸਾਗਰ’ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਮਹਾ ਅਭਾਗ ਅਭਾਗ ਹੈ ਜਿਨ ਕੇ ਤਿਨ ਸਾਂਧੂ ਧੂਰਿ ਨ ਪੀਜੈ ॥

ਤਿਨਾ ਤਿਸਨਾ ਜਲਤ ਜਲਤ ਨਹੀ ਬੂਝਹਿ

ਢੰਡੁ ਧਰਮ ਰਾਇ ਕਾ ਦੀਜੈ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੨੫)

ਇਸੇ ਲਈ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਾਈਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ (environment) ਵਿਚ ਰਹੀਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਧਿਆਨ’ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ-ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੌਰਨ ‘ਧਿਆਨ’ ਮਾਇਆ, ਵੱਲ ਅਣਜਾਣੇ, ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਹੀ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬਾਣੀ-ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਰੰਗ-ਰਸ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ‘ਸੁਰਤੀ’ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਸਵੈਪਨਾਂ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸਾਧਸੰਗਤ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ (aura) ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਸੁਭਾਉ ਅਤੇ ਮਲੀਨ ਰੁਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਮੁੜ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਦੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਜੀਉਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ-ਸਿਮਰਨ ਵੱਲ ਮੋੜਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਮਨੁ ਜੀਤਿਆ ਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਘਰੈ ਮਹਿ ਪਾਇ ॥

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਧਿਆਈਐ ਸਤਸੰਗਤਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੬)

ਸਤਸੰਗਤਿ ਲਗਿ ਹਰਿ ਧਿਆਈਐ

ਹਰਿ ਹਰਿ ਚਲੈ ਤੇਰੈ ਨਾਲਿ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੩੪)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੈ ਰੰਗਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਮਰਣ ਲਾਗਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੫੭)

ਸਤਸੰਗਤਿ ਗੁਰ ਕੀ ਹਰਿ ਪਿਆਰੀ

ਜਿਨ ਹੰਗ ਹੰਗ ਨਾਮ ਮੀਠਾ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-੪੯੪)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਚਿਤਾਰਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੧੭)

ਮਿਲਿ ਸਾਧੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਿਆਈਐ ॥

(ਪੰਨਾ-੮੦੪)

ਮਨਿ ਤਨਿ ਪੜ੍ਹ ਆਰਾਪੀਐ ਮਿਲਿ ਸਾਧ ਸਮਾਰੈ ॥ (ਪੰਨਾ-੮੧੭)

ਸਚੁ ਰੂਪੁ ਸਚੁ ਨਾਉ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਸਿਖਾ ਸਮਝਾਇਆ

(वा. भा. गा. द्व/१)

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਕਰਿ ਸਾਧਨਾ ਇਕ ਮਨਿ ਇਕ ਪਿਆਈ । (ਵਾ. ਭਾ. ਗ. ੯/੫)

ਇਹ 'ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ' ਅਥਵਾ 'ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ' ਕੋਈ ਅੱਡਰੇ ਦੇਸ਼, ਟਾਪੂ, ਗ੍ਰਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਅਥਵਾ 'ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨ' ਦਾ ਸਾਡੇ 'ਧਿਆਨ' ਅਥਵਾ 'ਸੁਰਤੀ-ਬਿਰਤੀ (consciousness) ਦੇ ਉਤਰਾਉ-ਚੜਾਉ ਦੀ ਸੂਖਮ ਅਵਸਥਾ ਅਥਵਾ ਖੇਲ ਹੈ' — ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਯਾ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹੈ —

ਵਿਰਲੇ ਕਉ ਸੋਝੀ ਪਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-੬੨)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਪਛਾਣੁ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੯੪੨)

ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਗਲ ਮੁਨਿ ਲੋਚਹਿ ਬਿਰਲੇ ਲਾਗੈ ਧਿਆਨ ॥

ਜਿਸਹਿ ਕਿਪਾਲੁ ਹੋਇ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਪੁਰਨ ਤਾ ਕੋ ਕਾਮੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੨੨੬)

ਗਰਸਿਖ ਮਨਿ ਪਰਗਾਸ ਹੈ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਅਜਰ ਜਰੰਦੇ

ਪਾਰਬਹਮ ਪੁਰਨ ਬਹਮ ਬਹਮ ਬਿਬੇਕੀ ਧਿਆਨੁ ਧਰੰਦੇ । (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੯/੧੮)

ਦਿਬ ਦਿਸਟਿ ਗੁਰ ਧਿਆਨੁ ਧਰਿ ਸਿਖ ਵਿਰਲਾ ਕੋਈ ।

ਰਤਨ ਪਾਰਥੁ ਹੋਇ ਕੈ ਰਤਨਾ ਅਵਲੋਈ ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੯/੨)

‘ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ’ ਦੀ ਓਟ, ਆਸਰਾ, ਪੇਰਨਾ, ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ
ਕੇ ਮਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਯਾ ‘ਸੁਰਤੀ-ਬਿਰਤੀ’ ਦੇ ਰੁਖ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵੱਲ
ਮੌਜਨਾ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦਾ ਦੈਵੀ ਉੱਦਮ ਤੇ ਕਰਤੁੱਹ ਹੈ ।

ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹੁ ਪੂਰਨ ਹੋਵੈ ਘਾਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੬੧੨)

ਗੁਨ ਗੋਬਿੰਦ ਨਿਤ ਗਾਈਐ ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਧਿਆਈਐ ॥

(ਪੰਨਾ-੬੨੪)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ

ਇਹੁ ਜਨਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਜੀਤਾ ਰੇ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੦੪)

ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਭਜਹੁ ਗੁਪਾਲ ॥

ਆਨ ਸੰਜਮ ਕਿਛੁ ਨ ਸੂਝੈ ਇਹ ਜਤਨ ਕਾਟ ਕਲਿ ਕਾਲ ॥

(ਪੰਨਾ-੬੨੫)

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਆਤਮ-ਮੰਡਲ ਦੀ ‘ਅਚਰਜ ਕਥਾ’ ਅਥਵਾ ‘ਆਤਮ ਖੇਲ’
ਨਿਰਾਲੀ ਤੇ ਹੋਰਵੇਂ ਹੈ ।

ਮਛਲੀ ਜਦ ‘ਮਾਛੀ’ ਦੀ ਕੁੰਡੀ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਮਾਛੀ’ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ
ਡੋਰੀ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ
ਕਿਸੇ ਦੈਵੀ ਸੁਹਾਵਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸੁਰਤੀ-ਬਿਰਤੀ ਇਤਨੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਅਨੰਤ ‘ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨ’ ਦੇ ਕਿੰਗਰਿਆਂ ਅਥਵਾ ਨਾਮ ਦੀ ‘ਪਾਰਸ-ਕਲਾ’ ਨੂੰ ਜਾ
ਛੋਂਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ‘ਪ੍ਰੇਮ ਡੋਰੀ’ ਨਾਲ ‘ਬੱਝ’ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ
ਸੁਰਤੀ ਨਾਮ ਦੇ ‘ਪ੍ਰਿਯ ਰਸ’ ਵਿਚ ਅਲਮਸਤ ਮਤਵਾਰੀ ਹੋਈ ਆਤਮ ‘ਪ੍ਰੇਮ-ਡੋਰੀ
ਨਾਲ ਖਿੱਚੀਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਭ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਅਕਲ ਕਲਾ ਦੀ ‘ਪਾਰਸ ਛੋਹ’ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੀ ਅਪਾਰ
ਕ੍ਰਿਪਾ, ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼, ਨਦਰ-ਕਰਮ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ
ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਅਲਖ ਅਭੇਉ ਹਰਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਏ ॥

ਉਪਾਇ ਨ ਕਿਤੀ ਪਾਇਆ ਜਾਏ ॥

ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਨਦਰੀ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਵਣਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨੨)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਕਰਮੀ ਪਾਈਅਨਿ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੯੨)

ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ ਹੋਰ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਖੁਆਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੯੫)

ਇਹੁ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਕਾ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ ॥ (ਪੰਨਾ-੯੪੨)

ਜਿਸੁ ਕਰਮੁ ਹੋਵੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਏ

ਅਨਦਿਨੁ ਲਾਗੇ ਸਹਜ ਧਿਆਨਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੯੨)

ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੁਖਮ ਸੁਰਤੀ 'ਸਬਦ ਧੁਨੀ' ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਭੋਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਪੀਡੀਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮਾਇਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ਭੋਗੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਮੂਲਾਲਨ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਨੀ ॥

ਤੋਰੀ ਨ ਤੂਟੈ ਛੋਗੀ ਨ ਛੂਟੈ ਐਸੀ ਮਾਧੋ ਖਿੱਚ ਤਨੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੮੨੨)

ਜਦ ਤਾਈਂ ਜਗਿਆਸੂ ਅਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਰੁਖ ਨੂੰ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਆਕਰਖਣ
ਸ਼ਕਤੀ (gravity) ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਤਮ-ਮੰਡਲ ਵਲ ਲਾਉਣ ਦਾ ਉਦਮ ਯਾ
ਤਲਾਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤਾਈਂ ਇਸ ਕਰਤਬ ਨੂੰ 'ਧਿਆਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਜਦ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਯਾ 'ਸੁਰਤੀ' ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ ਕਿਸੇ ਅਕਹਿ ਰਸ ਦੀ
ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਭੋਗੀ ਨਾਲ ਖਿੱਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ
'ਸੁਰਤੀ' ਦਾ ਪਿਮ ਖੇਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਲੌਕਿਕ 'ਆਤਮ-ਪਿਮ-ਖੇਲ'
ਵਿਚ ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ ਕੋਈ ਉਦਮ ਯਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, 'ਬੀਨ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਸੁਣ ਕੇ 'ਸਰਪ' ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਮੇਲ੍ਹਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ
ਹੈ ਤੇ 'ਧੁਨੀ' ਦਾ 'ਚੇਲਾ' ਬਣ ਕੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਰਿੜਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ।

ਐਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ 'ਪਿਮ ਖੇਲ' ਵਿਚ ਸਾਡੀ 'ਸੁਰਤ' ਗੁਰ ਸਬਦ ਦੀ 'ਅਨਹਦ
ਧੁਨੀ' ਸੁਣਕੇ, ਅਲਮਸਤ ਮਤਵਾਰੀ ਹੋ ਕੇ, 'ਸਬਦ ਧੁਨੀ' ਦੀ ਚੇਲੀ ਬਣ ਕੇ
ਖਿੱਚੀਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਸਬਦ-ਸੁਰਤ' ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਪਿਮ ਖੇਲ ਨੂੰ —

"ਸਬਦੁ ਗੁਰੁ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ॥"

(ਪੰਨਾ-੯੪੩)

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਐਸੇ 'ਸਹਿਜ ਧਿਆਨ' ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਅਚਰਜ ਅਕਬ-ਕਥਾ ਨੂੰ
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ —

ਜੋ ਧੁਰਿ ਰਾਖਿਅਨੁ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇ ॥ ਕਦੇ ਨ ਵਿਛੁੜਹਿ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ ॥

ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਆਪੇ ਹੀ ਜਾਣੈ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਪਛਾਣੈ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੫੮)

ਧੁਨਿ ਮਹਿ ਧਿਆਨੁ ਧਿਆਨ ਮਹਿ ਜਾਨਿਆ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਬ ਕਹਾਨੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੮੨੯)

ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ ਲਾਗੇ ਧਿਆਨਾ ਸਾਚੇ ਦਰਸਿ ਸਮਾਈ ਸੰਤਹੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੯੧੬)

ਅਮਰਪਦਾਰਬ ਤੇ ਕਿਰਤਾਰਬ
ਸਹਜ ਧਿਆਨ ਲਿਵ ਲਾਈਐ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੨੭)

ਮਾਈ ਗੀ ਪੇਖਿ ਰਹੀ ਬਿਸਮਾਦ ॥
ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਓ ਅਚਰਜ ਤਾ ਕੇ ਸ੍ਰਾਦ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨੨੯)

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨ ਚੇਲਾ ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਸਚਖੰਡ ਵਿਚਿ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਪਰਚੈ ਹੋਇ ਮੇਲਾ ।
ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਸਿਮਰਣੁ ਜੁਗਤਿ

ਕੁੰਜ ਕਰਮ ਹੰਸ ਵੰਸ ਨਵੇਲਾ (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੨/੨੦)

ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਪਰਚਾਇ ਕੈ ਨਿਤ ਨੇਹੁ ਨਵੇਲਾ ।
ਵੀਹ ਇਕੀਹ ਚੜਾਉ ਚੜਿ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਚੇਲਾ ।
ਅਪਿਉ ਪੀਐ ਅਜੁਰੁ ਜਰੈ ਗੁਰ ਸੇਵ ਸੁਹੇਲਾ ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧੩/੧੪)

ਇਕ ਮਨਿ ਇਕੁ ਧਿਆਇਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਨ ਜਾਇ ਫਿਰੰਦੇ ।
ਸਬਦੁ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਅਲਖੁ ਲਖੰਦੇ ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧੬/੮)

ਸਬਦੁ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਪਿਰਮ ਰਸੁ
ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਕਥੀ ਨ ਜਾਏ ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧੬/੧੦)

ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਸਿਮਰਣਿ ਸਦਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵਲਾਈ ।.....
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲੁ ਕੀਮ ਨ ਪਾਈ ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੨੫/੧੪)

ਸਬਦ ਸੁਰਤ ਪਰਮਾਰਬ ਪਰਮਪਦ
ਸਬਦ ਸੁਰਤ ਸੁਖ ਸਹਜ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ।

(ਕ. ਭਾ. ਗੁ. ੬੨)

ਸਬਦ ਬਿਬੇਕ ਏਕ ਟੇਕ ਜਾਂਕੈ ਮਨ ਬਸੈ
ਮਾਨ ਗੁਰ ਗਯਾਨ ਸੋਈ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੈ ।
ਦਿਸ਼ਟਿ ਦਰਸ ਅਰੁ ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਮਿਲਿ
ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਉਨਮਨ ਉਨ ਮਾਨੀ ਹੈ ।
ਸਹਜ ਸਮਾਧਿ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਇਕ ਰੰਗ ਜੋਈ
ਸੋਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਥਾਨੀ ਹੈ ।

(ਕਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੩੨੭)

(ਸਮਾਪਤ)

© ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਏਸੇ ਕਲਮ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰੁ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ 132 ਲੇਖ (13 ਕਿਤਾਬਾਂ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਤਰਜਮਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਲੇਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਦੇ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਜਪ-ਤਪ ਸਮਾਗਮ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ, ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ ਵਿਖੇ ਮਾਰਚ, ਸਤੰਬਰ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ (20-30) ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ 15-15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ, ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਸਮਾਗਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ, ਬੁਢਲਾਡਾ-ਸੁਨਾਮ, ਬਰਾਸਤਾ (ਵਾਈਆ) ਜਖੇਪਲ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਤੇ ਹੈ। ਚਾਹਵਾਨ ਸੱਜਣ ਇਹ ਲੇਖ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੈਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ:-

Website : www.brahmbungadodra.org

E-mail : info@brahmbungadodra.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 073074-55097, 01652-255097, 99149-55098

❖ ਸ਼ਾਖਾ ❖

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ (ਦੋਦੜਾ)

ਦੱਖਣੀ ਬਾਈ ਪਾਸ, ਦੋਰਾਹਾ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ

ਫੋਨ : 073074-55098, 01628-258697, 099149-55098

❖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ❖

ਸੈਕ੍ਰੈਟਰੀ, ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 73074-55096